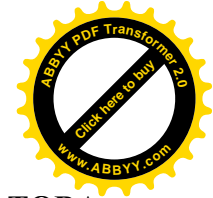

УДК-809.434.+378.147+372.8(045/046)

К.Б. МАМАТОВА
Н.ИСАНОВ АТЫНДАГЫ КМКТАУ
E-MAIL:KUMBAT2555@MAIL.RU
КГУСТА ИМ. Н.ИСАНОВА
КЫРГЫЗСКАЯ РЕСПУБЛИКА
К.В.МАМАТОВА
KSUCTA N. A. N.ISANOV,
BISHKEK, KYRGYZREPUBLIC

E.mail. ksucta@elcat.kg

ЖОЖДОРДО КЫРГЫЗ ТИЛИН АЙРЫМ ПРЕДМЕТТЕРДИ ОКУТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ ПАЙДАЛАНУУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ НЕКОТОРЫХ ПРЕДМЕТОВ В ВУЗАХ

APPLICATION OF KYRGYZ LANGUAGE AS A MEANING OF TRAINING SOME SUBJECTS IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Бул макалада көп тилде билим берүү шартында жогорку окуу жайларында кыргыз тилин айрым предметтерди окутуунун каражаты катары пайдалануу жөнүндө сөз болот.

Чечүүчү сөздөр: көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук, кыргыз тили, чет тили, методикалык ыкма, лингвистикалык кубулуш, тилдик чөйрөгө чөгөрүлүү, дидактикалык принциптер, коммуникативдик компетенция, инсандык өсүш.

В этой статье рассматривается использование кыргызского языка как средство обучения некоторых предметов в ВУЗах в условиях многоязычного образования.

Ключевые слова: многоязычие, поликультурный, кыргызский язык, иностранный язык, методическая инструкция, лингвистическое явление, погружение в языковую среду, дидактические принципы, коммуникативные компетенция, личностный рост.

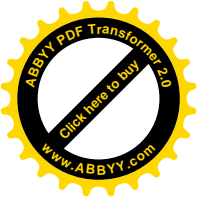
This article is about application of Kyrgyz language, as a meaning of training some subjects in Higher Educational Establishment in the condition of multilingual education.

Key words: multilingual, multicultural, Kyrgyz language, foreign language, methodical instructions, linguistic phenomenon, immersion into language circle, didactic principles, communicative competence, personal growth.

Көп тилдүү окутууда предметтердин айрымдары мамлекеттик жана орус тилдеринде өтүлөт да, билим берүүнүн ар кайсы баскычтарында аларды окутуу тилдеринин катышы ар башкача болот. ЖОЖдордо окутуу тили катары эне тил жана мамлекеттик тил менен катар англис тилдери колдонулганы көп тилдүү билим берүүгө жакшы шарт түзөт. Анткени бул тилдерди билүү (атап айтканда, дүйнөлүк компьютердик желелерде иштөө үчүн) азыркы жаштардын турмуштук муктаждыгына айланууда.

Жаштарды азыркы дүйнөгө ийкемдүү аралашуусунун зарыл шарты – билим берүү процессине көп тилдүүлүк жана көп маданияттуулук негиздерин жайылтуу.

Көп тилдүү билим берүү, окуу жана окуудан тышкары иштердин негизги багыттарын эки же үч тилде жүзөгө ашыруу, педагогикалык процессте окуу каражаты катары кыргыз тилин пайдалануу. Мында кеп эки же андан көп тилдерди өздөштүрүү

жөнүндө гана эмес, студенттердин айрым предметтерди экинчи тилде, кыргыз тилинде өздөштүрүүсү тууралуу жүрүп жатат.

Предмет менен тилди айкалыштырып биримдикте окутуу бир эле мезгилде экинчи тилди же чет тилди окутуп үйрөтүүгө б.а. экинчи тилде предметтин мазмунун өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берген методикалык ыкма. Мында мугалим ар түрдүү практикалык ыкмаларды жана окуу каражаттарын, ошондой эле заманбап технологияларды пайдалануу аркылуу, бир эле мезгилде предметти кыргыз тилинде окутуу менен студенттердин тил компетенцияларын калыптандырат жана тереңдетет.

Көп тилдүү билим берүү процессинде тилдерди колдонуу чегин ажырата билүү маанилүү.

- Эгер тилдерди колдонуу чеги таканыкталбаган болсо, бара-бара көпчүлүктүн тили үстөмдүк кыла баштайт.

- Эгер көп тилдүү билим берүүнүн максаты – азчылыктын тилин сактоо жана өнүктүрүү болсо, тилдерди бөлүштүрүүгө чоң маани берилет, т.а. азчылыктардын тилине жетишерлик убакыт жана мейкиндик бөлүнөт.

- Эгер тилди чебер айкалыштыруу конкреттүү окуу предметтери боюнча эки тилди тең жеткиликтүү камсыз кылса, ошондо эки тилди тең жарыш пайдалануу максатка ылайыктуу болушу мүмкүн; мисалы, бир тилдеги мугалимдин оозеки аңгемесинен кийин, жазуу тапшырмасын экинчи тилде аткартса болот. Студенттер арасында да, окуучулар арасында да көп тилдүү чөйрөнүн мүнөздүү көйгөйү тилдик коддорду туш келди аралаштыруусу болуп эсептелет.

Азчылыктын тилинде көпчүлүктүн тилиндеги сөздөр менен конструкцияларды чаржайыт пайдалануу лингвистикалык кубулушка (ассимиляцияга) алып келиши мүмкүн. Ошондуктан билим берүү тармагынын адистери азчылыктын тилинин сапаты менен өзгөчөлүгүн сактоо үчүн ЖОЖдордо жана мектептерде тилдерди бөлүштүрүү зарылдыгын белгилешет.

Тилдерди бөлүштүрүүнүн бир нече жолу бар. ЖОЖдордоо куу предметтерин ар түрдүү тилдерде (кыргыз, орус, англис ж.б.) окутса болот. Мисалы, социалдык предметтерди, искусствону азчылыктын (орус же англис) тилинде, ал эми гуманитардык предметтерди көпчүлүктүн тилинде (кыргыз тилинде).

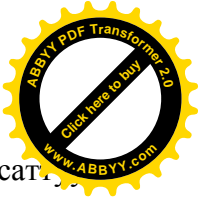
Тилдерди бир жумада, бир айда же жарым жылда бир алмаштырып турса болот. Мисалы, 1-2-курстарда бардык сабактар эне тилинде өтүлүп, 3-курста экинчи же чет тилдердин биринде өтүүгө убакытты көбөйтсө болот.

Тилдерди кеп ишмердигине (сүйлөгөнүнө, жазганына, укканына же окуганына) жараша бөлүштүрсө болот. Мисалы, окутуучунун баяндоосу бир тилде жүрүп, жазуу тапшырмалары бөлөк тилде аткарылышы мүмкүн. Кийинки сабакта тилдерди колдонуу көндүмдөрү алмашылат, тактап айтканда, студенттерге окуу материалын бир тилде даярдап, ал эми жазуу тапшырмасын текшерүү иши катары экинчи тилде берсе болот.

Эки тилди тең максаттуу колдонууда (анда) эне тилин аң-сезимдүү колдонууга жетишет. Бир тилден экинчи тилге өтүүнүн логикалык жактан негиздүүлүгү:

- предмет боюнча түшүнүктү кеңири өздөштүрүү;
- окуу материалын бышыктап кайталоо;
- теманын же тапшырманын алмашуусу;
- окуу каражаттарын жаңылоо;
- тилдик клубда баарлашуу;
- тандемдик окууну ишке ашыруу ж.б.

Предмет менен тилди айкалыштырып окутуунун негизинде кыргыз тилин айрым предметтерди окутуунун каражаты катарында пайдалансак, кыргыз тили башка предметтин мазмунун да, түздөн-түз кыргыз тилин да окуп үйрөнүүчү эки жактуу ыкма болуп калат. Тактап айтканда, мындай окутуу тилди окуп-үйрөнүү жана предметти окуп-үйрөнүү процессинин бир бөлүгү болуп, ал эми предметтин мазмуну тилди үйрөнүү сабактарында пайдаланылат.

Предмет менен тилди биримдикте окутууда тилди үйрөтүү бир кыйла максат болот, анткени тил жасалма түзүлгөн коммуникативдик кырдаалды эмес, реалдуу коммуникативдик милдеттерди аткаруу үчүн колдонулат. Мындан тышкары, мында студенттер үйрөнүп жаткан тил ээлеринин маданиятын, көп түрдүү маданияттардын өз ара карым-катышын жакшы билип, бул алардын социомаданий компетенциялары менен жарандык сапатынын калыптанышына алып келет. Студенттер тилдик материалдын минимумун чоң көлөмдө өздөштүрөт, б.а. тилдик чөйрөгө толук кандуу чөгөрүлүшөт (погружение языковую среду). Ар түрдүү темалар менен иштөө тилдик терминдерди, конструкцияларды өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк берип, бул студенттердин сөздүк корун предметтик терминология менен толуктоого жана академиялык тил билгилигин калыптандырууга түрткү болот.

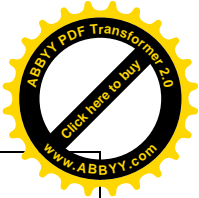
Тил предметин жана тилдик эмес предметти бир убакта окуп үйрөнүүгө жетишүүдө кыргыз тили кошумча каражат болуп эсептелет.

ЖОЖдордо окутуучулар предметти мыкты билүүдөн башка студенттердин эне тилине тийиштүү компетенцияларга ээ болуп, экинчи тилди да окутканды билиши керек. Окутуучулар сабакты ишмердүүлүк жана коммуникативдик ыкманын негизинде өтсө, предметтерди окуп-үйрөнүү бир кыйла кызыктуу да, натыйжалуу да болот.

Төмөнкү таблицанда кыргыз тилин айрым предметтерди окутуунун каражаты катары окутуу ыкмасынын өзгөчөлүктөрү чагылдырылган:

Таблица 1- Кыргыз тилин окутуу ыкмасынын өзгөчөлүктөрү

1.	Тилге үйрөтүүдө ар тараптуу көңүл буруу	<ul style="list-style-type: none">• предметтин мазмунун өздөштүрүүгө тил сабагында колдоо көрсөтүлөт;• предметтер айкалыштырылат;• өзөк темалар көңүл борборунда болот;• окууга талдоо жүргүзүлөт.
2.	Көнүгүү, машыгуу окуу чөйрөсү	<ul style="list-style-type: none">• окуп үйрөнүлүүчү предметтин мазмуну менен тилдик түзүмдөр көрсөтмөлүү чагылдырылат;• тилдик каталар оңдолбойт, бирок мугалим студенттердин айтканын өз сөзү менен кайталап, тилдик каражаттарды туура колдонуу үлгүсүн көрсөтөт;• шайкеш окуу материалдары менен тилдик каражаттар колдонулат;• студенттер тилди билүү муктаждыгын көрсөтөт.
3.	Башка булактардан пайдалануу, талдоо жүргүзүү.	<ul style="list-style-type: none">• студент сүйлөө, жазуу кеп көндүмдөрүнө талдоо жүргүзө баштайт;• үйрөнүлүп жаткан окуу материалы студенттин күнүмдүк турмушу менен байланыштырылат;• тилди билген башка адамдар менен баарлашуу мүмкүнчүлүгү түзүлөт;• жалпыга маалымдоо каражаттары (ЖМК) жана башка булактардан окуу материалдары колдонулат.
4.	Жигердүү окутуу	<ul style="list-style-type: none">• сабакта мугалимге караганда студенттер көп сүйлөшөт (80/20% принциби);• жупта жана топтордо иштөө ыкмасын натыйжалуу пайдалануу үчүн шарттар түзүлөт;• студенттер мугалим менен аңгемелешүү тапшырмаларды аткаруу аркылуу предметтик жана тилдик окуу материалдын маанисин түшүнүүгө жетишет.
5.	Таяныч түзүмү	<ul style="list-style-type: none">• мугалим билим берүү процессинде студенттердин тажрыйбасына, билим, билгичтиктерине жана

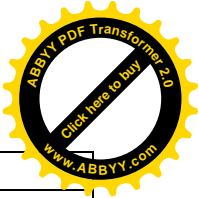

		<p>пикирлерине, кызыкчылыктарын таянат;</p> <ul style="list-style-type: none"> • окутуунун ар тараптуу мазмуну; • чыгармачыл жана сынчыл ойломду өстүрүүгө көңүл бурулат;
6.	Педагогикалык кызматташуу	<ul style="list-style-type: none"> • предметтик сабактар, тил сабагы жана сабактын темалары мугалим менен студенттердин кызматташуу процессинде пландалат; • көп тилдүү билим берүү процессине жергиликтүү коомдоштук, кызматташтык ведомстволор, жумуш берүүчү тараптар ж.б. топтор тартылат.

Жыйынтыктап айтканда, ЖОЖдордо кыргыз тилинде айрым предметтерди окутуу өз натыйжасын берет. Кыргыз тилин айрым предметтерди окутуунун каражаты катарында колдонууда мугалимдердин компетенттүүлүгүнө болгон талаптарды сунуштайбыз:

Таблица2-Мугалимдердин компетенттүүлүгүнө талаптар

Билгиликтер чөйрөсү	Билгиликтер	Билгиликтердин критерийлери (индикаторлору)
Окутуунун каражаты	Предметтин мазмунун кыргыз тили аркылуу окутуу көндүмдөрүн өнүктүрүү	<ul style="list-style-type: none"> • Предметтин мазмунун окуп-үйрөнүүнү тил сабактарында камсыз кыла алат; • студенттердин билиминин ар тараптуу багытта өнүктүрө алат.
Колдонуу	Сабактарды пландоо жана өткөрүү	<ul style="list-style-type: none"> • Окутуунун пландалган натыйжаларына жетүүчү тапшырмаларды иштеп чыга алат; • студенттердин таанып-билүүсүн ишке ашыруучу методикалык ыкмаларды иштеп чыга алат; • көрмө, укма жана мультимедиялык каражаттар менен окуу материалдарын талдап, иштеп чыгат жана аларды максаттуу пайдалана алат; • студенттерге алардын пассивдүү билимдерин активдүү билимдерге айландырып, предметтин мазмунун кыргыз тили аркылуу жеткиликтүү түшүндүрө алат.
	Натыйжаларга жетүүгө түрткү берүү	<ul style="list-style-type: none"> • Студенттер менен предметтин мазмунун, тил жана окуу көндүмдөрүн аныктап, окутуунун натыйжалары боюнча талкуу жүргүзө алат. Студенттердин инсан аралык баарлашуусунун негизги көндүмдөгү таанымдык тилдик компетенцияларды тутумдуу өнүктүрүүгө багытталат. • Билимдердин башка тармагы менен байланышын түзө алат.
Экинчи тилди билүү	Экинчи тилди сабактарга даярдануу үчүн колдонуу	<ul style="list-style-type: none"> • Тилди окуп үйрөнүү менен тил билүүнү айырмалап, тилдик натыйжаларды аныктай алат; • Тексттеги укма-көрмө материалдардагы жаңы сөздөрдү, терминдерди, идиомаларды, сүйлөмдүн түзүлүштөрүн аныктап, аларды өздөштүрүүгө жардам

	Экинчи тилди сабактарда колдонуу	берет. <ul style="list-style-type: none">Студенттерге оозеки жана жазуу кебин жаратууда окутуунун каражаты катары тилди колдоно алат;Коддорду которуунун (бир тилден экинчи тилге) алмаштыруунун натыйжасында интерактивдүү методдун стратегияларын колдоно алат.
Интермаданият уулуку	Бөлөк тилдердин маданияты менен салттары жөнүндө маалыматтуулукту арттыруу маданияттардын өз ара алака катышы.	<ul style="list-style-type: none">Башка өлкөлөрдүн студенттери менен маалымат аламушууга демилгелей алат;Студенттер үйрөнүп жаткан тилге катышы бар маданиятка кызыгуусун жарата алат;
Билим берүү чөйрөсү	Окутуунун эмоционалдык жагын эске алуу	<ul style="list-style-type: none">Предметтин мазмуну, тил жана окуу көндүмдөрүн эксперименттөөгө өбөлгө болуучу чөйрөнү түзө алат.

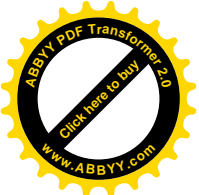
Көп тилде билим берүүдө жалпы эле педагогдорго коюлуп жаткан соңку талаптар тууралуу сөз кылууда азыркы мугалим кандай жөндөмдүүлүктөргө ээ болушу керек деген суроо да маанилүү. Педагогика илиминин соңку изилдөөлөрү, тыянактары педагог төмөнкүдөй жөндөмдөргө, сапаттарга ээ болушу зарыл деп билет:

1. *Уюштуруучулук.* Студенттерди бириктире, өзүнө тарта алуу, алардын сыйына ээ болуу, милдеттерди, иш-аракеттерди бөлүштүрүү, иш-чараларды, окуу ишмердигин уюштура билүү, аткарылган жумуштун жыйынтыгын чыгара алуу. Студенттер бул жөндөмдүүлүктүн теориялык негиздерин лекциялык сабактарда алышып, практикалык жана лабораториялык иштерде билгичтиктерди аныктап, өздөштүрүп, педагогикалык практика учурунда уюштуруучулук боюнча көндүмдөрдү калыптандырып, аларды жакшыртууга машыгуулары зарыл. Бул маселеде милдеттүү түрдө окутуучу катышып, көзөмөлдөп, багыттап турушу талап кылынат.

2. *Дидактикалык.* Окутуунун материалдарын тандай, ылгай алуу, аларды так, түшүнүктүү, көрсөтмөлүү, жеткиликтүү, көрктүү, ынанымдуу, кызыктуу кылып даярдай алуу, окуу материалдарын белгилүү бир ырааттуулукта бере билүү, окуучулардын таанып-билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө жана руханий суроо-талалтарын канагаттандыра алууга, алардын активдүүлүгүн арттыра алуунун ык-жолдорун, каражаттарын жана формаларын билүү-

3. *Перцептивдүүлүк* (лат. тилинен мааниси - кабыл алуу, таануу, билүү). Окуучулардын руханий жан дүйнөсүн түшүнө алуу, алардын эмоционалдык ал-абалын объективдүү баалай алуу, окуучунун психикалык өзгөчөлүктөрүн аныктай алуу. Болочок кыргыз тили мугалими окуучу-тарбиялануучу, баарыдан мурда, адам, инсан экендигин, анын аң-сезими, акыл-эси, ой жүгүртүүсү, көз карашы ж.б. сапаттары анча калыптанбаган, өнүкпөгөн деңгээлде болсо да, бар экендигин студент кезинен билүүсү жана ал жөнүндө мүмкүн болушунча толук маалымат алууга милдеттүү экендигин толук таануусу керек.

4. *Коммуникативдүүлүк.* Окуучулар, алардын ата-энелери, кесиптештер, мектеп жетекчилери менен педагогикалык максатта жагымдуу мамилени, алаканы түзө алуу. Карым-катыш, байланыш түзө алуу. Сүйлөшө алуу жөндөмдүүлүгү. (Мындай педагогикалык ишмердиктин зарыл компоненти жалпы билим берүүчү мекемелерде гана эмес, орто, жогорку билим берүүдө да мугалим менен окуучунун, окутуучу менен студенттин ортосунда да абдан пассивдүү экендиги өкүндүрөт).

Демек, мугалим билим берүүнү мезгил талабына жооп бергендей деңгээлде өстүрүп тарбиялай алган, окуучуларды билим менен сугара алган жөндөмгө ээ болушу зарыл. Бул жөндөмдүүлүктүн педагогикалык ишмердиктеги мааниси жөнүндө XIX кылымдагы «немец мугалимдеринин мугалими» аталган А.Дистервег: «Ал өзүн-өзү тарбиялоонун, билимин өркүндөтүүнүн үстүндө такай иштеп турган мезгилде гана билим жана тарбия берүүгө жөндөмдүү» [9] десе, К.Д.Ушинский: «педагог – өзү окуп турганда гана педагог», – деп айткан[10].

Адабияттар тизмеси

1. АбылкасымоваТ.“Кыргыз тилин үйрөтүү” / Окуу орус,өзбек, тажик тилиндеги мектептердин предметтик мугалимдери үчүн методикалык колдонмо Т. Абылкасымова, К.Кулалиева ж.б. [Электрондук ресурс] Режим доступа: <http://emirsaba.org/kirgiz-respublikasinin-prezidentine-karashtuu-mamlekettik-til.html?page=19>
2. Кыргыз Республикасында көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы [Текст] . - Б.: 2009. – 66 б.
3. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук Программасы [Текст]. – Б.: 2014.- 20 б.
4. Кыргыз-Түрк <<Манас>> университетиндеги кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары [Текст]: Усулдук колдонмо. – Б.: 2006. .- 210 б.
5. Ранкут М. Интегрированные обучение предмету и языку в подготовке студентов педагогических специальностей”[Текст]: Руководство для педагогов ВУЗов / М. Ранкут, К. Дайн. – Нарва: 2016. – 198 с.
6. Орусбаев А.О. Русский и киргизский языки в поиске гармонии [Текст] / А.О.Орусбаев. - Советская Киргизия, Ф.: 1984.
7. Стоянова А. Көп тилдүү билим берүү боюнча туруктуу программаны кантип иштеп чыгып жайылтуу керек [Текст] / А. Стоянова, М.Глушкова. - Б.: 2017. .- 205 б.
8. Терновая А.Г. Кыргыз тили [Текст]: чет элдик угуучулар жана студенттер үчүн / А.Г.Терновая, Ж.Т.Уразова. - Б.: 2015. .- 152 б.
9. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей[Текст] / А.Дистервег . – М.: 1956 .
10. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения.Человек как предмет воспитания.Опыт педагогической антропологии [Текст] / К.Д.Ушинский. – М.: Изд.Акад. Наук РСФСР,1995. -461с.